Izglītības pieejamības tiesiskās garantijas personām ar garīgās attīstības traucējumiem

Eva Kauliņa

evakaulina@inbox.lv

Kopsavilkums

Tiesības uz izglītību ir ietvertas vairāku pasaules valstu konstitūcijās. Katras valsts konstitūcijā tiesības uz izglītību var būt dažādi formulētas, bet tiesiskā būtība ir līdzīga: valstij ir jānodrošina līdztiesīgas iespējas iegūt gan vispārējo, gan arī profesionālo izglītību. Kvalitatīva izglītība attīsta indivīdos gan prasmi ģenerēt idejas un rīkoties gudri un attāpīgi, gan radošumu, kā arī liek pamatus pilnvērtīgai personības attīstībai. Tā nodrošina veiksmīgu karjeru, iekļaušanos darba tirgū un pienācīgu atalgojumu, tādējādi novēršot nabadzības risku. Tiesības uz izglītību ir arī indivīdiem ar īpašu tiesisko statusu – personām ar garīgās attīstības traucējumiem. Šo cilvēku īpašais statuss rada nepieciešamību konsolidēt realizēšanas garantijas tiesībām uz izglītību, lai novērstu situāciju, ka viņi faktiski tiek izslēgti no izglītības sistēmas un sabiedriskās dzīves kopumā. Tātad tiesiskais regulējums izglītības jomā ir jāvirza uz iekļaujošās izglītības sistēmas izveidi.

Raksta mērķis ir izvērtēt vispārējās un profesionālās izglītības pieejamības būtiskākās tiesiskās garantijas cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem, tostarp balstoties uz atziņām vairākos nacionālos un starptautiskos pētījumos, kuri rakstā tiek analizēti.

Jāsecina, ka vispārējās un profesionālās izglītības pieejamības tiesisko garantiju nodrošināšana personām ar garīgās attīstības traucējumiem lielākoties ir izņēmums, nevis ierasta parādība. Ir konstatēti vairāki šķēršļi, kurus novēršot tiktu sekmēta iekļaujošās izglītības sistēmas izveide izglītībā un tiesisko garantiju nodrošināšana personām ar garīgās attīstības traucējumiem.

Atslēgvārdi: garīgā attīstība, izglītības pieejamība, profesionālā izglītība, tiesiskās garantijas, traucējumi, vispārējā izglītība.

Ievads

Viena no tiesību uz izglītību sastāvdaļām ir izglītības pieejamība. Skaidrojot tiesības uz izglītību, Latvijas tiesībsargs norāda, ka tiesības uz izglītību ietver valsts pozitīvo pienākumu izveidot izglītības sistēmu, kā arī negatīvo pienākumu – neiejaukties šo tiesību realizācijā [16; 1]. Savukārt pienākums izveidot izglītības sistēmu tiek saistīts ar vairākiem citiem uzdevumiem – nodrošināt izglītības pieejamību, piekļuvi izglītībai, izglītības pieņemamību un izglītības piemērotību. Izglītības pieejamība tiek saistīta ar izglītības iestāžu un izglītības programmu pietiekamo daudzumu un to funkcionēšanas spējas nodrošinājumu ar telpām, mācību materiāliem, izglītības personālu u. tml.

Izglītības pieejamība indivīdiem nozīmē nodrošinātas iespējas iegūt kvalitatīvu izglītību un uzlabot savas dzīves kvalitāti. Šajā rakstā galvenokārt aplūkotas vispārējās un profesionālās izglītības, nevis augstākās izglītības iegūšanas iespējas, jo kvalitatīva vispārējā un profesionālā izglītība liek stabilus pamatus augstākās izglītības iegūšanai un izglītības iegūšana augstskolā ir pakārtota vispārējai un profesionālajai izglītībai.

Vieni no subjektiem tiesībām uz izglītību ir indivīdi ar īpašu tiesisko statusu – personas ar speciālām vajadzībām, tostarp arī personas ar garīgās attīstības traucējumiem. Viņu statusa tiesiskā regulējuma īpatnības izglītības jomā rada nepieciešamību konsolidēt realizācijas garantijas tiesībām uz izglītību, lai novērstu situāciju, ka viņi tiek izslēgti no izglītības sistēmas un sabiedriskās dzīves kopumā. Šajā rakstā tiek raksturotas tās darbības, kas jārealizē, lai garantētu vispārējās un profesionālās izglītības pieejamību personām ar garīgās attīstības traucējumiem.

Darba mērķis

Pētījuma mērķis – vispārējās un profesionālās izglītības pieejamības būtisko tiesisko garantiju izvērtēšana cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem. Pētījuma sākumā pievērsta uzmanība tiesisko garantiju izpratnei: vai tās ir garantijas, kas ir ietvertas tiesību aktos un izriet no tiesību aktiem? Atbilde uz šo jautājumu ir apstiprinoša, jo tiesiskās garantijas ir pamatotas tiesiskajā regulējumā. Tādēļ jebkurai tiesiskajai garantijai ir jāizriet no tiesību akta, savukārt tā realizācija aptver ne tikai tiešu tiesību akta piemērošanu, bet arī citus tiesisko garantiju izpildes veidus, tostarp dažādas stratēģijas, politikas un izglītības programmas, kuru izstrāde ir saistīta ar tiesību normā ietverto tiesisko garantiju un kuru izpilde sekmē tiesiskās garantijas realizēšanu.

Materiāls un metodes

Darbā tika izmantotas šādas pētnieciskās metodes: normatīvo aktu, politikas plānošanas dokumentu un zinātniskās literatūras analīze, savukārt datu analīzei un rezultātu interpretācijai – aprakstošā un monogrāfiskā metode.

Rakstā tiek analizēti vairāki nacionāli un starptautiski pētījumi, kuros ir atziņas par izglītības pieejamību plašam subjektu lokam, īpašu uzmanību pievēršot faktiem par izglītības pieejamību personām ar garīgās attīstības traucējumiem.

Rezultāti

Jautājums par vispārējās un profesionālās izglītības pieejamību personām ar garīgās attīstības traucējumiem nav pietiekami izpētīts. Izglītības pieejamība ir analizēta dažādos starptautiskos pētījumos, un tādas starptautiskas organizācijas kā Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (*Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD*), Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO*), Eiropas Profesionālās izglītības attīstības centrs (*The European Centre for the Development of Vocational Training – CEDEFOP*) un daudzas citas nodrošina regulāras atskaites un izstrādā pētījumus izglītības un izglītības pieejamības jautājumos. Šajā rakstā papildus tiek pētītas tiesiskās garantijas izglītības pieejamības nodrošināšanā personām ar garīgās attīstības traucējumiem. Tas ir attiecināms arī uz iekļaujošās izglītības sistēmas ieviešanu.

Diskusija

Analizējot garīgās attīstības traucējumu būtību, kas ir ietverta tiesību aktos, jānorāda, ka Invaliditātes likuma 1. panta 3. punktā ir nosaukti šādi funkcionēšanas ierobežojumi – slimības, traumas vai iedzimta defekta izraisīts fizisks vai garīgs (organisma spēju; apmācības, komunikācijas, orientācijas, pārvietošanās, pašaprūpes spēju; savas uzvedības, aktivitāšu, līdzdalības kontrolēšanas spēju) traucējums, kas ierobežo personas spējas strādāt, aprūpēt sevi un apgrūtina tās iekļaušanos sabiedrībā. [9; 1] Jāatzīmē, ka šajā tiesību aktā termins “garīgās attīstības traucējums” nostiprināts tikai 2010. gadā.

Savukārt Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 1. panta 30. punktā termins “garīgās attīstības traucējumi” iekļauts 2008. gadā. Ar garīga rakstura traucējumu šajā tiesību aktā tiek saprasta psihiska slimība vai garīgās attīstības traucējums, kas ierobežo personas spējas strādāt un aprūpēt sevi, kā arī apgrūtina tās iekļaušanos sabiedrībā un kas noteikts atbilstoši spēkā esošajai Starptautiskās statistiskās slimību un veselības problēmu klasifikācijas (SSK) redakcijai. [15; 1]

Runājot par garīgās attīstības traucējumiem, bieži tiek izmantots termins “intelektuālās attīstības traucējumi”, taču šis termins Latvijas tiesību aktos nav definēts. 2005. gada pētījumā “Cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem tiesības. Izglītības un nodarbinātības pieejamība Latvijā” termins “intelektuālās attīstības traucējumi” tiek raksturots un attiecināts uz stāvokli, kas saglabājas mūža garumā, parasti sākas kopš dzimšanas vai izveidojas pirms 18 gadu vecuma [5; 15]. Intelektuālie traucējumi tiek saistīti ar pastāvīgu stāvokli, kam raksturīga tāda intelektuālā attīstība, kas ir ievērojami zemāka par vidusmēra intelektuālo attīstību un kuras sekas ir ievērojami ierobežojumi intelektuālajā funkcionēšanā un adaptīvā uzvedībā, kas izpaužas kā vispārējās, sociālās un praktiskās adaptācijas spējas. Tātad gan garīgās, gan intelektuālās attīstības traucējumi ietver vispārējo un adaptācijas spēju ierobežojumus, taču termiņš “garīgās attīstības traucējumi” ir regulēts tiesību aktos, kas sniedz tiesiskās garantijas šī termina piemērošanai.

Pēdējo gadu laikā pasaulē ir strauji izplatījusies atziņa, ka cilvēkiem ar speciālām vajadzībām, tostarp garīgās attīstības traucējumiem, ir dažādas tiesības, kuras ir jāpēta. Par šo cilvēku kategorijām runā vairāki starptautiski piemērojami tiesību akti, Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām [8], kas regulē šo cilvēku tiesības. Turklāt cilvēkiem ar speciālām vajadzībām tiesības uz izglītību izriet no tādiem starptautiski piemērojamiem tiesību aktiem kā Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) Vispārējā cilvēktiesību deklarācija (26. pants) [20; 26], ANO Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām (13. un 14. pants) [3; 14–24], Eiropas Padomes Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas Pirmais protokols (2. pants) [7; 2] un citiem starptautiski piemērojamiem tiesību aktiem.

Dažādās kopienās un kultūrās par invaliditāti sauc dažādus stāvokļus. Šobrīd invaliditātes definējums ir ietverts Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 1. pantā: “Pie personām ar invaliditāti pieder personas, kurām ir ilgstoši fiziski, garīgi, intelektuāli vai maņu traucējumi, kas mijiedarbībā ar dažādiem šķēršļiem var apgrūtināt to pilnvērtīgu un efektīvu līdzdalību sabiedrības dzīvē vienlīdzīgi ar citiem.”

Savukārt Pasaules Veselības organizācijas definīcija atbilst izstrādātajai starptautiskajai funkcionēšanas, nespējas un veselības klasifikācijai (SFK) un palīdz noteikt indivīda funkcionēšanas līmeni, ietverot indivīda veselības stāvokļa, vides un personīgo faktoru dinamisko mijiedarbību. Abas definīcijas ļauj plaši interpretēt terminu “invaliditāte”, kura kontekstā par būtiskiem tiek atzīti vides faktori – tie var radīt labvēlīgus nosacījumus vai, tieši pretēji, ierobežojumus efektīvai indivīda līdzdalībai sabiedrības dzīvē. Latvijā jau vairākus gadus tiek ieviesta jauna invaliditātes noteikšanas sistēma, kas balstīta uz Pasaules Veselības organizācijas noteiktajiem starptautiskās funkcionēšanas, nespējas un veselības kvalifikācijas kritērijiem [2; 19]. Šie kritēriji ieviesti, lai nodrošinātu vienotu veselības stāvokļu aprakstu. Tiek lēsts, ka jaunā sistēma būs objektīvāka, saprotamāka un efektīvāka, jo tiks ņemta vērā arī personas funkcionēšanas izvērtēšana. Plānots, ka Latvijā pilnveidoto sistēmu pakāpeniski ieviesīs un īstenos līdz 2020. gadam.

Kopumā pieaug izpratne par to, ka visiem bērniem, tostarp ar speciālām vajadzībām, kas ietver arī garīgās attīstības traucējumus, saskaņā ar starptautiski piemērojamiem un nacionālajiem tiesību aktiem ir tiesības uz vispārējo un profesionālo izglītību. Visi cilvēki spēj mācīties, un valsts valdība ir atbildīga par izglītības iestāžu izveidi, kas nodrošina bērnu tiesību ievērošanu un viņu spēju attīstību. Tādēļ saskaņā ar “Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām īstenošanas pamatnostādņēs 2014.–2020. gadam” [2; 5] par turpmāko septiņu gadu prioritārajiem rīcības virzieniem invaliditātes politikas jomā ir noteikta izglītība, nodarbinātība, sociālā aizsardzība un sabiedrības izpratne. Lai ikvienu personu, tostarp personu ar invaliditāti, spētu dzīvot neatkarīgu dzīvi, tai ir jānodrošina iespēja iekļauties darba tirgū. Kā priekšnosacījums nodarbinātībai ir kvalitatīva vispārējā un profesionālā izglītība, kas atbilst personas ar invaliditāti spējām un vajadzībām.

*Eva Kauliņa. Izglītības pieejamības tiesiskās garantijas personām
ar garīgās attīstības traucējumiem*

Lai veicinātu personu ar invaliditāti iekļaušanu sabiedrībā un nodrošinātu izglītības pieejamību visos izglītības līmeņos, ir jāīsteno iekļaujošas izglītības principi, kas bērniem ar invaliditāti radītu priekšnosacījumus sekmīgai iesaistei izglītības iegūšanas sākumposmā – vispārējās izglītības sistēmā. Pašlaik bērni ar invaliditāti vispārējo izglītību pārsvarā iegūst speciālās izglītības iestādēs. Lai uzlabotu dzīvi bērniem un pieaugušajiem, kam ir invaliditāte, ir jāveicina iekļaujošas izglītības attīstība. Iekļaujoša izglītība nav papildu iespēja – tā ir pamatvajadzība [6; 3].

Zinātniskajos pētījumos tiek norādīts, ka izglītības vidē izglītojamajiem ar invaliditāti ir svarīgi saņemt tādu atbalstu, lai viņi varētu maksimāli attīstīt savas spējas un iemaņas, un šāds atbalsts ir pieejams, īstenojot iekļaujošas izglītības principus visos izglītības līmeņos. Iekļaujoša izglītība rada priekšnosacījumus tam, lai bērni ar invaliditāti neatkarīgi no viņu funkcionālajiem traucējumiem un atbilstoši viņu spējām un vajadzībām iegūtu kvalitatīvu izglītību. Iekļaujoša izglītība ir instruments, kas veicina gan paradigmas maiņu, veidojot sociāli iekļaujošu kultūru un nediskriminējošu attieksmi pret cilvēkiem ar invaliditāti, gan to, ka bērniem ar un bez invaliditātes, kuri kopā aug un mācās, rodas lielāka izpratne un cieņa citam pret citu [2; 8]. Tādēļ valsts politikas mērķis ir nodrošināt iekļaujošas izglītības atbalstu un pieejamību visos izglītības līmeņos.

Tiesības uz izglītību ietver arī izglītības pieejamības nodrošināšanu, mazinot izglītības iespēju atkarību no individa izcelsmes, dzimuma, sociālās grupas, ienākumiem un maksimāli palielinot izglītības ieguves atkarību no individa spējām, sekmēm un zināšanām [19; 7]. Promocijas darbā, kas ir veltīts augstākās izglītības pieejamības izpētei, D. Vasiļevska norāda, ka izglītības, tostarp augstākās, pieejamība ir viens no izglītības politikas, vadības, kā arī izglītības attīstības un ilgtspējas atslēgvārdiem 21. gadsimtā. Viņa secina, ka gan Latvijas, gan ārvalstu izglītības pētnieki izglītības pieejamības jēdzienu tieši pakārto trim būtiskiem augstākās izglītības funkcionēšanas, attīstības un ilgtspējas jēdzieniem: izglītības kvalitātei, izglītības ekonomiskajai efektivitātei un izglītības finansēšanai.

D. Vasiļevskas promocijas darbā uzsvērts, ka, izdarot izmaiņas kādā no šiem izglītības komponentiem, tas neatgriezeniski ietekmē arī citu jēdzienu saturu [19; 22–25]. Turklāt izglītības pieejamību ietekmē šādi faktori: institucionālā izglītības pieejamība, kas ietver institucionālo un materiāli tehnisko nodrošinājumu; finansiālais faktors – finanšu resursu kopums, pieejamība un pietiekamība; juridiskais faktors – normatīvā regulējuma kopums, kas piešķir tiesības izglītoties; fiziskā un intelektuālā pieejamība – izglītības iestāžu pieejamība un izglītības kvalitātes un satura atbilstība [19; 24]. Tātad ir būtiski nodrošināt izglītības pieejamības tiesiskās garantijas gan attiecībā uz izglītības kvalitāti, gan uz ekonomisko efektivitāti un finansēšanu. Iekļaujošās izglītības sistēmas izveide sekmēs izglītības kvalitātes tiesisko garantiju nodrošināšanu.

Latvijas Republikas Satversmes 112. pantā ir norādīts, ka ikvienam individam ir tiesības uz izglītību, uz vispārējo un profesionālo izglītību [13; 112]. Tātad tiesību akts ar visaugstāko juridisko spēku liek pamatus tiesību uz vispārējo un profesionālo izglītību nodrošināšanai. Nākamais tiesību akts ir Izglītības likums, kura 2. panta pirmajā daļā ir iekļauts likuma mērķis – nodrošināt katram Latvijas iedzīvotājam iespēju attīstīt savu

*Eva Kauliņa. Izglītības pieejamības tiesiskās garantijas personām
ar garīgās attīstības traucējumiem*

garīgo un fizisko potenciālu, lai veidotos par patstāvīgu un attīstītu personību, demokrātiskas Latvijas valsts un sabiedrības locekli [11; 2]. Lai indivīds spētu attīstīt savu personību un kļūtu par sabiedrības locekli, Izglītības likumā noteiktas tiesiskās garantijas izglītības iegūšanai.

Izglītības likuma 7. pantā ir minētas galvenās izglītības mērķgrupas, kurās līdz ar bērniem, jauniešiem un pieaugušajiem ir iekļautas arī personas ar speciālām vajadzībām [11; 7]. Turklāt Izglītības likuma 3.¹ panta pirmajā daļā ir norādīts, ka ir aizliegta atšķirīga attieksme pret personu tās veselības stāvokļa dēļ [11; 3.¹]. No Izglītības likuma 42. panta izriet, ka personas ar speciālām vajadzībām var iegūt speciālo izglītību izglītības iestādē, ja tai šajā iestādē ir nodrošināta iespēja iegūt veselības stāvoklim un attīstības traucējumiem atbilstošu izglītību. Speciālās izglītības programmas īsteno, ņemot vērā izglītojamā veselības stāvokli [11; 42].

Jāsecina, ka Izglītības likuma tiesību normas satur tiesiskās garantijas uz izglītību personām ar speciālām vajadzībām, tostarp personām ar garīgās attīstības traucējumiem, jo atšķirīga attieksme veselības stāvokļa dēļ ir aizliegta. Ir paredzēts, ka personas ar speciālām vajadzībām var izglīties iestādēs, kas nodrošina šādas iespējas un izstrādā atbilstošas speciālās izglītības programmas. Tiesiskā regulējuma normas ir formulētas tā, ka tās izglītības iestādei neuzliek pienākumu nodrošināt iespējas izglīties personām ar garīgās attīstības traucējumiem un izstrādāt speciālās izglītības programmas, bet norāda uz izglītības iestādes izvēli to darīt. Šī tiesību normas redakcija ir jāmaina, jo izglītības iegūšana personām ar speciālām vajadzībām nevar būt atkarīga no izglītības iestādes izvēles. Šādu izvēlēšanos var vērtēt kā diskriminējošu pret personām ar speciālām vajadzībām, tādēļ tiesību normu vajag pilnveidot. Uz šādu nepieciešamību norāda arī tiesu prakse, proti, tiesa lika Saulkrastu skolai uzņemt bērnu ar īpašām vajadzībām, jo psihologs un pirmsskolas speciālists, kurus bērns ir apmeklējis, atzinuši, ka bērnam nāktu par labu citu vienaudžu sabiedrība [18; 2]. Pēc speciālistu viedokļa, iekļaujošās izglītības sistēma spētu palīdzēt arī bērniem ar smagiem veselības traucējumiem.

Izglītības likuma tiesību normās nav termina "iekļaujošā izglītība". Izglītības likuma 1. panta 24. apakšpunktā tiek lietots termins "speciālā izglītība" – tā ir personām ar speciālām vajadzībām un veselības traucējumiem vai arī speciālām vajadzībām vai veselības traucējumiem adaptēta izglītība. Taču terminam "iekļaujošā izglītība", kas ir saistāms arī ar tiesisko garantiju trūkumu iekļaujošās izglītības realizēšanai, nav definīcijas. Tas ir pārsteidzoši apstākļos, kad iekļaujošā izglītība ir izglītības politikas prioritāte [10; 6]. Izglītības politikas prioritātēs ir definēts, ka iekļaujošā izglītība ir process, kurā tiek nodrošinātas visu izglītojamo daudzveidīgās vajadzības, palielinot ikviena izglītojamā līdzdalības iespējas mācību procesā, kultūrā un dažādās kopienās un samazinot izslēgšanas iespējas no izglītības un izglītības ieguves procesa. Tātad Latvijā trūkst tiesiskajā regulējumā ietvertās tiesiskās garantijas – termina "iekļaujošā izglītība", kas liktu pamatu šādas izglītības sistēmas attīstībai un pilnveidošanai. Tiesiskā regulējuma terminoloģijas uzlabošana liktu pamatu izpratnei par iekļaujošo izglītību, tomēr pilnībā nenovērstu visas problēmas, ar kurām saskaras bērni ar fiziskās un garīgās attīstības traucējumiem.

Eva Kauliņa. Izglītības pieejamības tiesiskās garantijas personām ar garīgās attīstības traucējumiem

Vispārējās izglītības likuma 53. panta pirmajā daļā ir noteikts: “Vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestādēs, kurās ir atbilstošs nodrošinājums, var integrēt izglītojamos ar speciālām vajadzībām. Prasības, kādas izvirzāmas vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestādēm, lai nodrošinātu izglītojamo ar speciālām vajadzībām integrēšanu minētajās izglītības iestādēs, nosaka Ministru kabinets.” [21; 53]

No šīs tiesiskās garantijas izriet, ka vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestādes var pielāgot izglītības iestādes vidi un iekļaut mācību procesā izglītojamos ar speciālām vajadzībām. Izglītības iestāde katram izglītojamajam ar speciālām vajadzībām izstrādā individuālu izglītības programmas apguves plānu. Tātad šis normatīvais akts satur norādes, kā jārikojas izglītības iestādei, lai indivīdi ar speciālām vajadzībām varētu iegūt izglītību izglītības iestādēs. Turklāt Ministru kabinets 2012. gadā izstrādāja noteikumus Nr. 710 “Noteikumi par vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestāžu nodrošinājumu atbilstoši izglītojamo speciālajām vajadzībām”, kas stājas spēkā 2012. gada 19. oktobrī. No noteikumu satura izriet, ka ir divi veidi, kā integrēt izglītojamos mācību procesā: izglītojamais ar speciālajām vajadzībām mācās vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības klasē, vai tiek atvērta atsevišķa klase tikai izglītojamiem ar speciālām vajadzībām (speciālās izglītības klase) [14; 2–5].

Savukārt izglītojamiem ar garīgās veselības traucējumiem ir nepieciešams šāds nodrošinājums:

- relaksācijas telpa, nepieciešamības gadījumā nodrošinot dežurskolotāja, izglītības vai klīniskā psihologa vai sociālā pedagoga klātbūtni;
- rehabilitācijas nodarbības; papildu individuālās vai grupu mācību nodarbības un (vai) psihologa konsultācijas;
- saudzējošs režīms mācību un audzināšanas procesā;
- izglītojamiem ar uzvedības traucējumiem jāizstrādā individuālais uzvedības korekcijas plāns[14].

Vēlamā nodrošinājuma sarakstā ir iekļauts arī izglītības vai klīniskais psihologs, bērnu psihiatrs, pedagoga palīgs un sociālais pedagogs, skolotāja palīgs, kā arī ārstnieciskās vingrošanas nodarbības. No materiālā nodrošinājuma ir nepieciešama materiālā bāze praktisku darba iemaņu veidošanai atbilstoši speciālās izglītības programmai.

Analizējot norādīto nodrošinājumu, jāsecina, ka pārsvarā nodrošinājums ir saistīts ar kvalificēta personāla pieejamību, kas var palīdzēt izglītojamam integrēties izglītības vidē, apgūt izstrādāto izglītības programmu bez stresa un pārpūles un, ja tas tomēr rodas, izmantot relaksācijas telpu vai iziet rehabilitācijas nodarbību kursu. Jāatzīst, ka kvalificēta personāla pieejamības problēma ir konstatēta divos būtiskos dokumentos: Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām īstenošanas pamatnostādņēs 2014.–2020. gadam [2; 33] un Latvijas ilgtspējas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam [12; 86]. Tas liecina par nepieciešamību papildināt valsts un pašvaldību darbinieku zināšanas un prasmes komunikācijai ar personām, kam ir dažādu veidu invaliditāte, un aktualizē sabiedrības izglītošanu par sabiedrības locekļu dažādību. Izglītojamam ar garīgās attīstības traucējumiem ir jābūt pieejamam un saprotamam papildu

mācību materiālam, lai pakāpeniski attīstītu praktiskās iemaņas un sasniegtu izglītības iegūšanas mērķi, proti, kļūtu par attīstītu personību un pilnvērtīgu sabiedrības locekli.

Lai sasniegtu šo rezultātu un nodrošinātu izglītības pieejamību personām ar garīgās attīstības traucējumiem, ir nepieciešams ne tikai kvalitatīvs un piemērojams tiesiskais regulējums, no kura izriet izglītības pieejamības tiesiskās garantijas, bet arī atbilstošas politikas izstrāde un realizācija valsts līmenī. Turpinājumā tiks analizēti 2016.–2017. gadā Tiesībsarga biroja veiktā pētījuma “Augstākās izglītības pieejamība personām ar invaliditāti” [17; 1] rezultāti, kuros apkopoti tie problēmjautājumi izglītības pieejamības jomā personām ar speciālām vajadzībām, kas ir aktuāli ne tikai augstākās izglītības, bet arī vispārējās izglītības līmenī. Jānorāda, ka tik plašs izglītības pieejamības pētījums par vispārējo un profesionālo izglītību personām ar invaliditāti šobrīd nav veikts.

Pētījumā “Augstākās izglītības pieejamība personām ar invaliditāti” piedalījās 446 respondenti, no kuriem 53 bija ar garīgās attīstības traucējumiem, pārējie – ar citu invaliditāti [17; 10]. Pētījumā ar terminu “vides pieejamība” tika saprasta “informatīvās vides pieejamība” un “fiziskās vides pieejamība”. “Informatīvās vides pieejamība” ir saistīta ar personas ar invaliditāti spēju izglītības iestādes interneta vietnē iegūt informāciju par izglītības iestādi, izglītības iestādes fizisko vides pieejamību un izglītības programmām, kā arī personas ar invaliditāti iespēju apgūt studiju programmu, izmantojot mācību materiālus alternatīvos veidos [17; 5]. Ar terminālu “fiziskās vides pieejamība” ir saprasta personas ar invaliditāti iespēja iekļūt un pārvietoties pa izglītības iestādes ēkām, bibliotēkām un citām saistītām telpām [17; 6], savukārt ar terminu “vides pieejamība” – darbības, ko ir veikušas izglītības iestādes, lai studējošajiem, kam ir invaliditāte, vienlīdzīgi ar citiem nodrošinātu pieeju izglītības iestādes pakalpojumiem, identificējot un likvidējot šķēršļus un barjeras, tādējādi nodrošinot pieeju fiziskajai un informatīvajai videi. Pētījumā identificēta nepieciešamība uzsākt diskusiju par termina “vides pieejamība izglītības iestādē” izpratni un arī par tādu pasākumu īstenošanu, kas nodrošina izglītības pieejamību personām ar garīgās attīstības traucējumiem. Šāda diskusija ir nepieciešama arī saistībā ar vides pieejamību vispārējās un profesionālās izglītības iestādēs.

Kā izglītības iegūšanas šķēršļus respondenti norādīja veselības stāvokli un arī to, ka pašreizējā izglītība ir pietiekama un ka turpmāka izglītība nepalīdzēs integrācijai darba tirgū. Tika norādīti arī vairāki iemesli, kādēļ respondenti plāno turpināt iegūt izglītību augstskolā vai koledžā (sk. 1. tab.) [17; 22].

Lai arī studēt gribošas personas deva priekšroku pilna laika studijām, jo tādā veidā mācību materiāls tika apgūts pilnīgāk, tomēr nepilna laika studijas respondentiem likās pievilcīgākas tieši vides pieejamības dēļ. Šķēršļi izglītības pieejamībai bija saistīti arī ar nepietiekamu informatīvās vides pieejamību, t. i., studiju materiāli netika nodrošināti alternatīvā veidā vai formātā (video, audio utt.), kā arī augstskolā nebija nodrošināta vides pieejamība. Būtisks ir arī izglītības pieejamības finansiālais aspekts [17; 26]. Studēt gribošu personu skaits būtu lielāks, ja motivācija izglītoties rastos jau vispārējās un profesionālās izglītības iegūšanas laikā, kā arī gadījumā, ja respondenti apzinātos turpmākās darba perspektīvas. Savukārt, lai motivācija rastos jau izglītības iegūšanas sākumstadijā, personām ar invaliditāti ir jānodrošina pieejama vide, kas iedrošinātu apmeklēt mācību iestādes.

Eva Kauliņa. Izglītības pieejamības tiesiskās garantijas personām ar garīgās attīstības traucējumiem

1. tabula. Iemesli, kādēļ personas ar invaliditāti plāno mācīties augstskolā

Iemesls	Respondentu skaits, %
Lai varētu iegūt labāk apmaksātu darbu nākotnē	34,1
Man patīk mācīties	15,9
Augstākās izglītības ieguve ir prestiža	9,1
Augstākās izglītības ieguve ir loģisks izglītības turpinājums	19,3
Ģimenes locekļi (draugi) mudina studēt augstskolā	4,5
Vēlos pierādīt, ka varu iegūt augstāko izglītību	10,2
Cits	6,8

No pētījuma rezultātiem izriet, ka strīdīgas situācijas ar izglītības iestādi respondenti nerisina, jo uzskata, ka paši spēs pielāgoties apkārtējai videi. Tomēr, ja respondents vērsās pie augstskolas, tikai 46 % gadījumu izglītības iestāde bija novērsusi šķēršļus [17; 32]. Visbiežāk izglītības iestādes atsakās novērst šķēršļus, aizbildinoties ar finansējuma trūkumu un to, ka šķēršļu novēršana tehniski nav iespējama. Tādēļ var secināt: kaut gan Latvijas tiesību akti ietver tiesiskās garantijas par speciālo izglītības programmu izstrādi, kvalificēta personāla nodrošināšanu un izglītības iestādes vides pieejamību personām ar speciālām vajadzībām, šīs tiesiskās garantijas netiek realizētas pilnā apmērā. Šis secinājums ir attiecināms ne tikai uz augstākās izglītības iegūšanu, bet arī uz vispārējās un profesionālās izglītības mācību iestādēm.

Tiesībsargs papildus veica izglītības iestāžu monitoringu un secināja, ka izglītības iestāde nav veikusi fiziskās vides pielāgošanas pasākumus pēc savas iniciatīvas, jo izglītības iestādē nestudēja personas ar invaliditāti, kurām būtu speciāli jāpielāgo vide. Tiesībsargs vērsa uzmanību, ka nepieejama fiziskā vide var būt viens no iemesliem, kādēļ persona ar invaliditāti neizvēlas izglītības iestādi. Savukārt kā galvenais iemesls (40 %) informatīvās vides nepielāgošanai ir minēts fakts, ka izglītības iestādē nestudē personas ar invaliditāti, kurām būtu speciāli jāpielāgo studiju materiāli [17; 49]. Lielākoties ir norādīts, ka augstskolas personāls un studenti ir pietiekami atsaucīgi personām ar invaliditāti, tādēļ nav jāveic informatīvās vides pielāgošana. Pretimnākoša attieksme pret personām ar invaliditāti ir vērtējama pozitīvi, tomēr ne vienmēr augstskolas personāls vai citi studenti ir pieejami, tādēļ personām ar invaliditāti būtu jānodrošina iespēja saņemt mācību materiālus tādā formātā, kādā viņas var ar tiem patstāvīgi iepazīties un iegūt nepieciešamo informāciju.

Tiesībsarga biroja pētījumā konstatētie problēmjautājumi ir pilnībā attiecināmi arī uz vispārējās un profesionālās izglītības pieejamību personām ar garīgās attīstības traucējumiem, t. i., uz šī raksta tematu. Uz vispārējās un profesionālās izglītības pieejamības nodrošināšanu – tāpat kā uz augstāko izglītību – ir attiecināmi tie paši problēmjautājumi: fiziskās vides pieejamības nodrošināšana, informācijas izplatīšanas un pieejamības

iespējas, izglītota un kvalificēta personāla un finanšu resursu trūkums. Līdzīgs viedoklis izteikts Izglītības attīstības pamatnostādnēs 2014.–2020. gadam, kurās norādīta nepieciešamība izglītības iestādēm reaģēt uz dažādību un nodrošināt visu iedzīvotāju sekmīgu iekļaušanu izglītības sistēmā, jo bērniem un jauniešiem ar speciālām vajadzībām izglītības iegūšanas procesā netiek nodrošināts pietiekams atbalsts. Tā kā audzēkņu skaits ar speciālām vajadzībām vispārizglītojošās skolās arvien pieaug, tiek uzsvērts, ka nozīmīga ir vispārizglītojošo skolu un speciālo izglītības skolu pedagogu mijiedarbība, zināšanu pārnese un profesionālā pilnveide, tādējādi sekmējot izpratni par personām ar speciālām vajadzībām. Aktuāla ir bērnu un jauniešu ar speciālām vajadzībām saskarsmes prasmju, socializēšanās un iekļaušanās sekmēšana un kompleksu iekļaušanas pasākumu izstrādāšana un piedāvāšana, kas veicinātu arī sabiedrības izpratni par šādu personu grupu ierobežojumiem un vajadzībām [10; 102–105].

Uz šī raksta tematu ir attiecināms viens no starptautiskiem pētījumiem – Globālais ziņojums par izglītības monitoringu 2017./2018. gadā “Atbildība izglītībā” (*Accountability in education*) [8; 1]. Pētījumā ir izvērtēta atskaitīšanās nozīme pasaules izglītības sistēmā, tādā veidā nodrošinot ANO mērķa sasniegšanu stabilas izglītības nodrošināšanā – nodrošināt visaptverošu un taisnīgu kvalitatīvu izglītību un atbalstīt izglītošanas iespējas visiem visā dzīves garumā. Šie principi par atskaitīšanās organizēšanu izglītības jomā ir būtiski, lai Latvijā nodrošinātu izglītības pieejamību un veidotu izpratni par iekļaujošās izglītības sistēmas izveidi. Kā jau tika minēts iepriekš, Latvijā ir konstatēti gadījumi, ka izglītības iestādes nezina par personām ar invaliditāti, kas iegūst izglītību šajās izglītības iestādēs, un tas liecina, ka atskaitīšanās sistēmā ir nepilnības.

Starptautiskajā ziņojumā secināts: lai izpildītu globālos uzdevumus, kas saistīti ar iekļaujošu, taisnīgu un augstas kvalitātes izglītību un izglītošanu visiem visā dzīves garumā, ir nepieciešami efektīvi mehānismi atskaitīšanās nodrošināšanai. Konstatēts, ka vairākās valstīs atskaišu koncepcija nav zināma, bet izglītības tiesību pārkāpšana tiek uzskatīta par normālu parādību, savukārt citās valstīs atskaitīšanās ir pašmērķis, nevis izglītības uzlabošanas līdzeklis. Atskaišu sagatavošana izglītībā sākas ar valdību, kas ir primāri atbildīga par tiesību uz izglītību aizsardzību un realizāciju. Tādēļ tiek gaidīts, ka valdība izveidos stabilu tiesību aktu izpildes sistēmu. Visas valstis ratificēja vismaz vienu starptautisko līgumu, kurā ir paredzēta tiesību uz izglītību ievērošana. Šobrīd 82 % nacionālo konstitūciju ietver tiesības uz izglītību. Tomēr tikai 55 % valstu ir iespējama šo tiesību aizsardzība tiesā, t. i., ir pieņemti likumi, kas piešķir pilsoņiem juridiskās iespējas pārvarēt ar izglītības sistēmu saistītās problēmas. Starptautiskajā pētījumā konstatēts, ka tiesisko garantiju izpilde starptautiskā mērogā ir nepietiekama un norādīts, ka valdībai ir jāuzņemas atbildība par iekļaujošas un taisnīgas izglītības sistēmas nodrošināšanu [8; 54]. Latvijā nacionālajā līmenī ir izstrādāti vairāki politiskās plānošanas dokumenti, kuros ietverta iekļaujošās izglītības sistēmas izveide.

Valstīm, kas ratificēja vienu no septiņiem ANO līgumiem, kas saistīti ar cilvēktiesību aizsardzību un ir attiecināmi uz izglītību, ir pienākums iesniegt periodiskas atskaides par pieņemtajiem pasākumiem uzņemto saistību izpildē. Viens no šādiem līgumiem ir

Eva Kauliņa. Izglītības pieejamības tiesiskās garantijas personām ar garīgās attīstības traucējumiem

ANO Konvencijas par cilvēku ar invaliditāti tiesībām [1], kas virzīta uz iekļaujošās izglītības sistēmas attīstību visos izglītības līmeņos. Šis dokuments atbalsta invalidu izglītošanu, kas izriet no cilvēktiesībām, un ieliek pamatus valdību atskaitīšanās nodrošināšanai tieši šajā jomā. Konvencija paredz izveidot starptautiskus un nacionālus mehānismus, lai uzraudzītu konvencijas noteikumu izpildi. Valstīm ir pienākums nodrošināt datu vākšanu un ziņojumu iesniegšanu ANO komitejai par personu ar invaliditāti tiesībām un to ievērošanu, tostarp saistībā ar izglītību personām ar invaliditāti. Latvijā aktuālais izpildes dokuments valsts pārvaldes iestādēm ir ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām īstenošanas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam. Savukārt Bērnu tiesības aizsardzības likumā ir noteikts, ka atbildīgajām valsts pārvaldes iestādēm un pašvaldībām ir pienākums sniegt statistisko informāciju par cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem [4; 67¹–67²].

Ziņojumā ir uzsvērts, ka mērķu sasniegšana un progress ir iespējams tikai kopīgiem spēkiem. Piemēram, ja valdība nav izstrādājusi konkrētus plānus izglītības jomā, dažādu partneru loma var būt nenoteikta, solījumi paliks solījumu līmenī un izstrādātā politika netiks balstīta uz finanšu piešķiršanu. Pievērsot lielāku uzmanību tieši rezultātu sasniegšanai, tika likti pamati rādītāju un standartizēto instrumentu ieviešanai dažādu iesaistīto pušu, tostarp valdības, pedagogu un dažādu organizāciju, darba rezultātu novērtēšanai.

Pētījumā konstatēts, ka tiesību uz izglītību ievērošana ir sabiedrības un starptautisko organizāciju pienākums, kurām jānodrošina, lai nacionālie tiesību akti ietvertu atbildību tiesas priekšā par tiesību uz izglītību pārkāpšanu. Papildus ir norādīts, ka liela loma pilsoņu informēšanā par atskaitēs ietvertajiem rezultātiem ir plašsaziņas līdzekļiem, jo tie var novērot valdības darbu un palīdzēt pilsoņiem to novērtēt. Parlamentārās komitejas, tiesībsargi un tiesas ir labs instruments horizontālās atskaitīšanās nodrošināšanai, aizstāvot sabiedrības intereses un ierobežojot valdības patvaļu [8; 44]. Plašsaziņas līdzekļiem ir arī būtiska loma sabiedrības izpratnes veidošanā par dažādību starp sabiedrības locekļiem, kas ir svarīga personu ar invaliditāti tiesību – arī izglītības jomā – ievērošanai.

Tomēr atskaitīšanās un informācijas vākšana izglītības iestādēm var būt problemātiska. Pat valstīm ar augstu ienākumu līmeni ir jāiegulda liels darbs, lai izvairītos no informācijas vienkāršotas interpretācijas, ņemot vērā sociāli ekonomiskos faktorus par skolām un mācībspēkiem, kā arī datus par progresu laika gaitā. Valstis arvien vairāk ievieš progresu rādītājus, taču tie var būt neprecīzi un no tiem izdarītie secinājumi – pārāk absolutizēti. Turklāt konkurence ir viens no potenciālajiem atskaitīšanās nodrošināšanas mehānismiem. Būtība ir šāda: ja vecākiem ir iespēja izvēlēties skolu saviem bērniem, skolas ir spiestas paaugstināt darba efektivitāti, lai piesaistītu izglītojamus. Lai vecāki varētu izvēlēties, informācijai par skolām jābūt plaši pieejamai un saprotamai, un tad sāk darboties tirgus mehānismi. Īpaši tas ir attiecināms uz personām ar garīgās attīstības traucējumiem. Turklāt ir jābūt pieejamai informācijai par skolas personāla gatavību uzņemt bērnus ar fiziskās un garīgās attīstības traucējumiem. Kā jau tika minēts, ir jāiegulda liels darbs, lai celtu personāla kvalifikāciju un skolas personāls būtu gatavs strādāt ar bērniem, kam ir invaliditāte.

Svarīgi partneri izglītības pieejamības nodrošināšanā ir skolotāji, kam ir jāuzņemas galvenā atbildība par izglītojamo izglītību. Daudzās valstīs skolotājiem ir liela slodze. Viņiem izvirzītie kompleksie un daudzveidīgie uzdevumi var būt ar pretrunīgām prasībām, kuru izpildei skolotājiem vienkārši nav laika, un tas apgrūtina valsts kontroli. Atskaitīšanās nodrošināšanas efektivitāte ir atkarīga no skolotāju uzticības vērtēšanas procesam. Tomēr skolotāju darba samaksa, kas balstīta uz viņu efektivitāti, neskaidri ietekmē mācību rezultātus, un tas var negatīvi iespaidot taisnīgumu izglītībā. Turklāt tā parasti veicina konkurētspējīgu vidi, kas, pretēji mērķiem, grauj skolotāja motivāciju. Tātad ir jāpaaugstina skolotāju motivācija, tostarp ar atbilstošu darba atalgojumu [8; 63].

Nākamie partneri izglītības pieejamības un kvalitatīvas izglītības ieguves nodrošināšanā ir starptautiskās organizācijas, kurām ir jānosaka globālie mērķi un to sasniegšanas veicināšana globālā līmenī. Taču reģionālā līmenī situācija ir atšķirīga. Eiropas stratēģiskajā programmā izglītībai un tās sagatavošanas laikposmam līdz 2020. gadam izglītība Eiropas valstīs izvirzīta par vienu no vispārējās izaugsmes svarīgākajiem komponentiem cilvēkiem ar garīgās attīstības traucējumiem. Eiropas Savienība izmanto savas daudzās institucionālās struktūras, lai deleģētu uzdevumus. Savukārt Eiropas Komisija gada pārskatos novērtē valstu progresu, īstenojot kopīgus mērķus, un kontrolē rādītājus, kā arī sadarbībā ar Eiropas Padomi reizi piecos gados iesniedz ziņojumu par prioritātēm un kopīgiem uzdevumiem un izaicinājumiem, kurus visefektīvāk risināt sadarbības ceļā. Tomēr, neskatoties uz labi attīstīto institucionālo un organizatorisko struktūru, atskaitīšanās koordinācijas jautājumos ir sadrumstalota [8; 93–102].

Latvijas politiskās plānošanas dokumentā “ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām īstenošanas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam” [2] atzīts, ka ir jāveic vairāki pasākumi (piemēram, jānodrošina transports, piekļuve, ja izglītības iestāde nav personas ar invaliditāti dzīvesvietā) sadarbības uzlabošanai starp atbildīgajām valsts pārvaldes iestādēm un pašvaldībām.

Secinājumi

Izglītības kvalitāte, pieejamība un saturs visās vecuma grupās un katram indivīdam ir valsts ilggadīgās attīstības iespēja un priekšnoteikums, lai cilvēkkapitāla vērtība palielinātos. Valsts politika ir jāvirza uz efektīvu iekļaujošās izglītības sistēmas ieviešanu, kuras īstenošanu ir nepieciešams regulēt arī tiesību aktos, ietverot iekļaujošās izglītības definīciju tiesiskajā regulējumā un papildinot Izglītības likuma terminoloģiju. Terminoloģijas papildināšana liktu pamatu iekļaujošās izglītības izpratnes veidošanai.

Bērnu tiesību aizsardzības likuma 11. panta pirmā daļa ir jāpapildina ar valsts pienākumu nodrošināt bērniem tiesības uz iekļaujošo izglītību. Par šī pienākuma neievērošanu personas varētu saukt pie disciplinārās atbildības vai citas likumā noteiktas atbildības.

Tiesiskajā regulējumā ir jāparedz iekļaujošās izglītības realizēšanas principi, jo šobrīd iekļaujošās izglītības principi ir izklāstīti vienīgi politikas plānošanas dokumentos,

kuriem ir rekomendējošs raksturs. Tādējādi Ministru kabinetam būtu jāpieņem noteikumi, kas tiktu balstīti uz Izglītības likumu un regulētu, piemēram, šādus jautājumus: iekļaujošās izglītības atbalsta personāla darbības metodes, pedagogu un audzēkņu sadarbības principus, pedagogu zināšanu un profesionālās pilnveides iespējas, izpratnes veidošanu par personām ar speciālām vajadzībām, bērnu un jauniešu ar speciālām vajadzībām saskarsmes prasmju attīstīšanu, socializēšanās un iekļaušanās metožu izstrādi.

Pieejamā fiziskā un informācijas vide ir svarīgs faktors gan augstākās, gan arī vispārējās un profesionālās izglītības pieejamības nodrošināšanai šīm personām. Vides pieejamības termina izpratne nav vienota, tādēļ šajā terminā ir jāietver atbilstošs saturs. Attiecīgi Izglītības likuma 14. pants "Ministru kabineta kompetence izglītībā" ir jāpapildina ar teikumu, ka Ministru kabinets izglītības iestādēm nosaka vides pieejamības prasības, kas ietver fiziskās un informācijas vides nodrošināšanas noteikumus, lai realizētu iekļaujošās izglītības sistēmas izveidi vispārējās un profesionālās izglītības līmeņos.

Viens no būtiskākajiem aspektiem, kas ierobežo vispārējās un profesionālās izglītības pieejamību, ir informācijas trūkums par izglītības iestādi, tās nodrošinājumu ar materiāliem un pieejamām telpām personām ar invaliditāti. Lai sekmētu iekļaujošās izglītības sistēmas attīstību, būtu jārealizē pilotprojekts, kurā izglītības iestādes varētu piedalīties un informēt sabiedrību par iespējām nodrošināt iekļaujošās izglītības principu ievērošanu, no valsts saņemot papildu finansējumu. Jāmeklē iespējas piesaistīt arī Eiropas struktūrfondu finansējumu.

Lai nodrošinātu vispārējās un profesionālās izglītības pieejamību, ir būtiska audzēkņu un izglītības iestādes un tās personāla sadarbība. Var secināt, ka sadarbība varētu uzlaboties, ja tiks celta izglītības personāla kvalifikācija, paplašinātas zināšanas, prasmes un izpratne par komunikāciju un darbu ar personām, kam ir invaliditāte. Tātad vēl vairāk ir atbalstāmi pasākumi izglītības iestāžu personāla kvalifikācijas paaugstināšanai.

Starptautiskos pētījumos ir secināts, ka atskaitīšanās sistēmas ieviešana izglītībā ir izglītības kvalitātes uzlabošanas līdzeklis. Atskaitīšanās nodrošināšanas politika uzliek atbildību vairākām iesaistītajām pusēm, tostarp valdībām, skolām un skolotājiem, lai tiktu nodrošinātas tiesības uz kvalitatīvu izglītību un izglītības pieejamību. Liela nozīme ir arī vecākiem un pašiem izglītojamiem. Katram partnerim darbojoties un nodrošinot atskaitīšanos vispārējās un profesionālās izglītības jomā, iekļaujošās izglītības sistēmas izveide balstītos uz ticamu un noderīgu informāciju. Tādējādi tiktu veidota izglītības sistēma, kas nodrošinātu visu izglītojamo vajadzību apmierināšanu un visu audzēkņu ietveršanu mācību procesā bez jebkādas diskriminācijas. Tātad valstij un pašvaldībām ir jāorganizē mācības par vecāku un bērnu ar invaliditāti tiesībām, tostarp izglītības jomā. Tas veicinātu efektīvāku un veiksmīgāku iekļaujošās izglītības sistēmas darbību.

Legal Guarantees of Access to Education for Persons with Intellectual Disabilities

Abstract

The right to education is included in constitutions of almost all the countries of the world. In each state's constitution, the right to education may be differently formulated, but its legal nature remains similar: the state must provide equal opportunities for both general and vocational education.

Qualitative education develops through such individual's skills as creativity, ability to generate ideas and act wisely and intelligently and provides the foundation for the development of a full personality. In its turn, qualitative education ensures a more successful career development, entry into the labour market, and adequate remuneration, thus avoiding the risk of poverty.

Among the wide range of subjects of the right to education are individuals with special legal status – persons with intellectual disabilities. The peculiarities of the legal regulation of their status in the field of education raise the need to consolidate the guarantees of the right to education in order to prevent their exclusion from the education system and public life in general. Consequently, legal regulation of education system should include the development of an inclusive education system.

The aim of the article is to evaluate the most important legal guarantees of access to general and vocational education for people with intellectual disabilities, based on the lessons learned in several national and international studies that are being analysed in the article. The author concludes that provisions of legal guarantees of access to general and vocational education for persons with intellectual disabilities are more an exception than an ordinary experience. In addition, a number of obstacles have been identified, the prevention of which would contribute to the establishment of an inclusive education system at general and vocational education levels and would ensure provision of legal guarantees for people with intellectual disabilities.

Keywords: access to education, disorders, general education, intellectual disabilities, legal guarantees, vocational education.

Literatūra

1. Apvienoto Nāciju Organizācija. *Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām*. (13.12.2006.). Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1630> [sk. 11.04.2018]
2. Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām īstenošanas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=262238> [sk. 05.04.2018.]

*Eva Kauliņa. Izglītības pieejamības tiesiskās garantijas personām
ar garīgās attīstības traucējumiem*

3. Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām. Pieņemts 16.12.1966. Iegūts no: <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-starptautiskais-pakts-par-ekonomiskajam-socialajam-un-kulturas-tiesibam> [sk. 10.04.2018.].
4. Bērnu tiesību aizsardzības likums. Pieņemts 19.06.1998. Spēkā no 22.07.1998. *Latvijas Vēstnesis*. 199/200 (1260/1261), 08.07.1998. (pamatredakcija). Konsolidētā redakcijā pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=49096> [sk. 09.06.2018.].
5. Open Society Institute. Rights of People with Intellectual Disabilities Access to Education and Employment. LATVIA: Monitoring Report – *Cilvēku ar intelektuālās attīstības traucējumiem tiesības. Izglītības un nodarbinātības pieejamība. Latvija: ziņojums*. Iegūts no: <http://cilvektiesibas.org.lv/media/attachments/30/01/2012/EUMAPpetijums.pdf> [sk. 01.04.2018.].
6. Eiropas Komisija. *Paziņojums presei*. Iegūts no: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-761_lv.htm [sk. 05.04.2018.].
7. Eiropas Padome. Eiropas cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas pirmais protokols. *Eiropas cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija*. Pieņemts 01.11.1998. Iegūts no: <http://cilvektiesibas.org.lv/lv/database/eiropas-cilvektiesibu-un-pamatbrivibu-aizsardzibas2/> [sk. 11.04.2018.].
8. UNESCO. *Accountability in Education*. Iegūts no: <http://en.unesco.org/gem-report/report/2017/accountability-education> [sk. 02.04.2018.].
9. Invaliditātes likums. Pieņemts 20.05.2010. Spēkā no 01.01.2011. *Latvijas Vēstnesis*. 91 (4283), 09.06.2010. (pamatredakcija). Konsolidētā redakcijā pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=211494> [sk. 01.04.2018.].
10. Izglītības attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam. Iegūts no: <http://www.lsa.lv/wp-content/uploads/2013/03/Izglitibasattistibaspamatnostadnes.pdf> [sk. 03.05.2018.].
11. Izglītības likums. Pieņemts 29.10.1998. Spēkā no 01.06.1999. *Latvijas Vēstnesis*. 343/344 (1404/1405), 17.11.1998. (pamatredakcija). Konsolidētā redakcijā pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=50759> [sk. 05.04.2018.].
12. Latvijas Republikas Saeima. *Latvijas ilgtspējas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam*. Iegūts no: http://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/images-legacy/LV2030/Latvija_2030.pdf [sk. 09.06.2018.].
13. Latvijas Republikas Satversmes likums. Pieņemts 15.02.1922. Spēkā no 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*. 43, 01.07.1993. (pamatredakcija). Konsolidētā redakcijā. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=57980> [sk. 01.04.2018.].
14. Ministru kabinets. 16.10.2012. Noteikumi par vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestāžu nodrošinājumu atbilstoši izglītojamo speciālajām vajadzībām: MK noteikumi Nr. 710. *Latvijas Vēstnesis*. 165 (4768), 18.10.2012. (pamatredakcija). Spēkā no 01.01.2011. Konsolidētā redakcijā pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=252163> [sk. 06.04.2018.].
15. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums. Pieņemts 31.10.2002. Spēkā no 01.01.2003. *Latvijas Vēstnesis*. 168 (2743), 19.11.2002 (pamatredakcija). Konsolidētā redakcijā pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/68488-socialo-pakalpojumu-un-socialas-palidzibas-likums/redakcijas-datums/2008/10/01> [sk. 14.05.2018.].
16. Latvijas Republikas tiesibsargs. *Tiesības uz izglītību*. Iegūts no: <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/cilvektiesibas/socialas-un-ekonomiskas-tiesibas/tiesibas-uz-izglitiba> [sk. 01.04.2018.].

17. Latvijas Republikas tiesībsargs. 2017. Augstākās izglītības pieejamība personām ar invaliditāti. Iegūts no: http://www.tiesibsargs.lv/uploads/content/lapas/petijums_par_augstskolu_pieejamibu_2017_1510305919.pdf [sk. 02.04.2018.].
18. Karlsons, L. 2014. Tikai pēc tiesas norādes Saulkrastu skola uzņem bērnu ar īpašām vajadzībām. Latvijas sabiedriskie mediji. Iegūts no: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/tikai-pec-tiesas-norades-saulkrastu-skola-uznem-bernu-ar-ipasam-vajadzibam.a103334/> [sk. 09.06.2018.].
19. Vasiļevska, D. 2014. *Sociāli ekonomiskie faktori augstākās izglītības pieejamības nodrošinājumam Latvijā: promocijas darbs*. Iegūts no: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5241/42418-Daina_Vasilevska_2014.pdf?sequence=1 [sk. 14.05.2018.].
20. ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Pieņemts 10.12.1948. Iegūts no: <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-vispareja-cilvektiesibu-deklaracija> [sk. 10.04.2018.].
21. Vispārējās izglītības likums. Pieņemts 10.06.1999. Spēkā no 14.07.1999. *Latvijas Vēstnesis*. 213/215 (1673/1675), 30.06.1999. (pamatredakcija). Konsolidētā redakcijā pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=20243> [sk. 01.04.2018.].